

ÖZBEK ÇOCUK ŞİİRLERİNDE HİCVÎ TİMSALLER YARATMANIN KENDİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLERİ

Peculiarities of Making Satirical Image in Uzbek Children Poetry

Gülname CURAYEVA

ÖZET

Çocuk şiiri Özbek edebiyatının en zengin alanlarından biridir. Diğer türlerde olduğu gibi, Özbek çocuk şiirlerinin yaratılmasının da kendine özgü faktörleri ve gelişme yolları vardır. Bu faktörler her dönem için farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu makalede 80’li-90’lı yıllar Özbek çocuk şiirinin kendine özgü yönleri araştırılmaya çalışılmıştır. Hamza İmamberdiyev, Rauf Talip, Abdusaid Kuçimov ve Tursunbay Adaşbayev gibi şairlerin sanatı temelinde Özbek çocuk şiirlerinde yaratılan hicvî timsaller incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Çocuk şiirleri, timsal yaratma temayülleri, hicvin sanatsal, estetik ve toplumsal mahiyeti

ABSTRACT

Uzbek children poetry is one of the most important parts of priceless Uzbek literature. Such as other literary genres Uzbek children poetry is also has factors of appearing and progressing tendencies. These tendencies appear in peculiar ways in each period. In this article the author speaks about peculiarities of Uzbek children poetry of the 80-90 s of the last century. Researcher analyzes the main ways of making satirical images giving the examples from works of the following poets such as: Hamza Imamberdiyev, Rauf Talib, Abdusaid Kuçimov and Tursunbay Adaşbayev.

Key Words: Uzbek children poetry, Researcher analyzes, satirical images

Çocuk edebiyatı içinde yer alan çocuk şiirleri, çocuk dünyasının gerçek kaşifi ve aynı zamanda da aynasıdır. Bu şiirlerde sadece çocuklara ait duygular, istekler ve idealler akseder.

Bilindiği gibi, büyüklerde karakter özellikleri tam olarak gelişmiş olur. Büyükler hayatta ortaya çıkan her olaya akılla yaklaşabilir ve bu konuda kendi düşüncelerini ifade edebilir. Büyüklerin doğası istikrarlı olur. Dolayısıyla, büyükler arasında rastlanan olumsuz özelliklere sahip tipler hemen anlaşılır ve onların edebiyata yansıyan sembolleri de ayrıca tasvirleri gerektirir. Çocukluk dünyasıysa aksine istikrarsızdır.

Onların doğasında görülen bazı noksanlar, eksiklikler, zamanla çocuğun akıl olarak olgunlaşması, dünya görgüsünün genişlemesi, okuması ve ilimle telafi edilebilir. Ayrıca, küçükleri doğru yola sevk etmek büyüklerin vazifesidir. Çocuk edebiyatı büyükler tarafından yaratılırken bu vazifeyi hedefler. 20.

yüzyılın 80'li-90'lı yıllarına ait Özbek çocuk şiirleri bazı yönleriyle öncekilerinden farklılık taşır.¹ Bu döneme ait çocuk şiirleri diğer şiirler gibi kalite bakımından yüksektir. Bilindiği gibi, bu dönem yeni sanatsal düşüncenin gelişmesi ve edebiyata yeni bir yaklaşımın başlamasıyla önemli bir geçiş dönemi olmuştur. Bu dönem edebiyatında, insan psikolojisi ve iç dünyası yeni sanatsal semboller aracılığıyla araştırılmaya başlanmıştır. Sanatçı kavramı ve onun olaylara ve sanata karşı yaklaşımı değişmiştir. Sanat artık insanın toplumdaki yeri ve faaliyetlerine değil, insan psikolojisine ve iç dünyasına dikkat çekmeye başlamıştır.

Bu değişimler çocuk edebiyatında da ortaya çıkmıştır. R. Barakayev'in kaydettiği gibi: "İşte bu süreçte Özbek çocuk edebiyatı şiirlerinin yeri ve hizmetleri vardır".² Tabii ki bu hizmetin bir kısmını hiciv özellikli şiirler üstlenmiştir.

Hicvî şiirlerde çocuk timsali yaratırken büyükler edebiyatında kullanılan ifade tekniklerinden yararlanıldığına ve ayrıca kendine özgü özellikler kazandığına şahit oluruz. Bu özellikler de şunlardır:

1. Çocuk timsalini yaratırken büyüklerin bakış açısı temelinde çocuklarda bulunan noksanların açığa vurulması.

2. Çocuğun kendi nutkuyla kendi kendini açığa vurması.

3. İnsandaki olumsuzlukların mecazî timsaller vasıtasıyla açığa vurulması.

Çocuk edebiyatında çocuk hayatını ele alan hicvî eserler çok değildir. Sadece, Kuddus Muhammedî'nin "Kuyruk", "Düğme"; Gafur Gulam'ın "Nartacının Kürek Dişi"; Polat Mumin'in "Selimcan-Nimcan" gibi şiirlerini hicvî şiirler sırasında sayabiliriz.³ Bu şiirlerdeki kahramanlar yalancı, iftiracı, tembel, pis, düzensiz ve derslerini yapmayan çocuklardır. Şiirlerde timsallerin olumsuzlukları gülme vasıtasıyla açığa vurulur. Aynı zamanda böyle olumsuz özelliklerden bir an önce kurtulması gerektiği vurgulanır. Ayrıca, şairler çocuğun hicvî timsalini yaratırken mecazî detay ve ifadelerden başarıyla yararlanmışlardır.

"Çürümüş Kürek Dişi" (Gafur Gulam), "Düğme", "Kuyruk" (Kuddus Muhammedî) gibi şiirleri de bu sırada sayabiliriz. Bu yönüyle, çocuk şiirlerinde çocuk hayatından alınarak yazılan hicvî şiirlerin daha az bulunduğu, çocuklarda bulunan olumsuz özellikler mecaz vasıtasıyla ifade edildiğini kanıtlar. Bunun nedeni de yukarıda vurgulandığı gibi çocukların doğasının istikrarsız ve zamanla iyileşen bir yapıya sahip olmasıdır. Zamanın ilerlemesiyle çocukta bulunan bu olumsuzluklar tamamen yok olabilir veya tam tersi daha da artarak toplumda olumsuz bir tipin ortaya çıkmasına temel hazırlayabilir. Her iki durumda da çocuğun doğasındaki hicvî durumların geçici olduğunu unutmamak gerekir. Meselenin başka bir yönü de çocuk edebiyatının önemli özelliklerinden biri çocuğun gerçek veya mecazî dünyasını kaleme almanın kolay olmadığıdır. Zira dışarıdan bakıldığında, saf ve basit bir dünya olarak görünen çocuk dünyasının gizli sırlarını bulmak kolay bir iş değildir. Dolayısıyla şairler çocuklar için yazdıkları şiirlerde mecazlara oldukça fazla vermişlerdir. Bu durum, şairlere daha serbest bir şekilde hareket etme imkanını sağlamıştır. Gerçi 80'li-90'lı yıllar çocuk şiirlerinde önemli estetik ve toplumsal meselelerin ele alınmasında mecazlardan da yararlandı ise de Sovyet dönemi çocuklarının bazen çetrefilli, bazen de feci hayatı gerçek ifadelerle tam olarak kaleme alınamamıştır.

¹ Z. İbrahimova, **Kiçkintaylar Adabiyatining Hususiyatlari**, Okıtuvçı, Taşkent 1994; M. Cumabayev, M. **Balalar Adabiyati**, (Maruza Metinlari), Taşkent 2001; M. Cumabayev, **Balalar Adabiyati**, (Derslik), Okıtuvçı, Taşkent 1994; C. Cumabayeva, **XX Asr Özbek Şeriyatida Psihologik Tasvir Mahareti**, Fan, Taşkent 2004; **Özbek Pedagogikasi Antalogiyasi**, Okıtuvçı, Taşkent 1995; K. Kahramonov, **Adabiy Tenkid va Özbek Balalar Adabiyati**, Fan, Taşkent 1991; D. Racabov, **80. Yillar Özbek Balalar Şeriyatida Poetik Maharetning Ayrim Masalalari**, (Namzadlik Disertatsiyasi Avtorefarati), – Taşkent 1995; R. Barakayev, **Conacanim Şeriyat**, Taşkent 1997.

² R. Barakayev, **age**, s. 7.

³ G. Gulam, "Nartacining Körak Tişi", **Havli Tola Balalar**, Taşkent 1988; P. Mömin, **Barça Bala Dost Bolsa**, Taşkent 1979.

“Günümüz gençleri şiirlerinin yüzde doksanı mecaza, yüzde onu da hicve dayanmaktadır. Şiirlerimizde günümüz çocuğunun hem fecî, hem acılı, hem mürekkep iç dünyası ve karakteri kaleme alınmıyor”⁴, demiştir K. Kahramanov.

Gerçekten 80’li-90’lı yıllar çocuk şiirlerinde çocuğun hicvî timsalinin az bulunduğu, çocukların daha çok mecaz ve alegori vasıtasıyla ele alındığı görülmektedir. R. Talibov’un “Bir Kötü”, “Bir Meclis”, A. Kuçimov’un “Ortalık”, “Dedikoducucan”, “Ben Gıybetçi Değilim”, “Hile”, Rüstem Nazar’ın “Dehşet”, “Zooloji Öğretmeninin Hikayesi”, “Tatil”, “Uykucunun İsteği”, “Bahis”, “Cüzdan”, “Veliler Toplantısı”, “Kütüphaneci Kürsüsü”, “Tertip”, “Kırdaki Laleler”, “Cesaretsiz Oğlan”, U. Şukurov’un “Bir Çalışkan, Bir Tembel”, H. İmamberdiyev’in “Alihoca Hocaali”, “Cüzdan”, “Hırsız Turdi ve Ketmanvay”, “Doğanın Hatası”, “Tatlılar Adası”, “Kavgacılar”, “Alaböcü”, “Demir Tırnak” gibi şiirleri örnek olarak gösterebiliriz.⁵

Büyükler ve çocuklar arasındaki ilişkiyle ilgili olarak hicvî timsallerin yaratılması Hamza İmamberdiyev’in şiirlerine de özgüdür.

H. İmamberdiyev son dönem çocuk şairlerinin yetenekli temsilcilerinden biriydi. Maalesef sanatının çiçek açtığı bir dönemde aniden bu dünyayı terk etti. Ama onun yarattığı şiirler Özbek çocuk edebiyatının en güzel örneklerinden olarak hatıramızda kaldı. Hamza İmamberdiyev’in şiirleri Özbek çocuk edebiyatının en güzel geleneklerini kendinde bulundurmaktadır. Bu geleneklerden biri de çocuk hicvî timsalini yaratırken şartlılıktan yararlanmaktır.

H. İmamberdiyev bu geleneklerden başarıyla yararlanarak mecazî timsal ve detaylar vasıtasıyla pek çok şiir yazdı. Onun “Tatlılar Adası”, “Kapılar İsyanı”, “Nadir Mal”, “Ok”, “Turdi, Hırsız ve Ketman”, “Tatsız Elmalar”, “Alaböcü”, gibi şiirleri ve “Ejder Ağzında”, “Adaletin Anahtarı” gibi masal-destanları bunlardan bazılarıdır.⁶ Şair bu eserlerinde fanteziye yer verir, çocukların doğasına dayanarak şartlılık temelinde bencillik ve vakar gibi olumsuz özellikleri hiciv kılıcıyla kesmeye çalışır.

20. yüzyılın 80’li yıllarında toplumsal, kültürel ve politik hayatta ortaya çıkmaya başlayan demokratik değişimler insanların şuurunda ve düşüncesinde yankılanmaya başlamıştır. Bu durum insanların milli benliğini anlaması ve Sovyet dönemine ait psikolojiden kurtulma istediğini güçlendirmiştir. Bunun sonucunda da Sovyet dönemine has bazı olumsuzluklar açıkça ortaya atılmaya başlanmıştır. Yenilenmekte olan sanatsal bakış açısı, Sovyet döneminin facialarını ele almaya başlamıştır. Tabii ki bu durum çocuk edebiyatında da yankısını göstermiştir. Sonuçta “aldatmak için çocuk iyidir” (çocuğu avundurmayı amaçlanan) şeklindeki eserler yerine facia nedeni olan sıkıntıları kaleme alan eserler ortaya çıkmıştır.

Hamza İmamberdiyev’in şiirleri bu açıdan önemlidir. Şairin “Ok” ve “Ahu” adlı şiirlerinde merhametsizlik eleştirilir ve merhametsizliğin sonunun felaket olduğu vurgulanır.⁷ Bilindiği gibi, ok olumsuz anlama sahiptir ve daha çok düşmanı mahvetmeye yarayan bir vasıta olarak bilinir. “Ok” şiirindeki ok da mecazi bir anlama sahiptir ve kötülük yolunda kullanılması durumunda merhametsizliğin kendini yok edeceği fikri işlenir.

Zalim adam yay kullanır. Ok kara ecel sembolünde hedefine doğru ilerlerken anne geyiğe rastlar. Anne geyik evde kendisini çocuklarının beklediğini söyleyerek kendisine dokunmamasını rica eder. Ok da bu hedeften vazgeçerek geyiğin yanından geçer gider. Yolda ona rastlayan çınar da bağrında yavru kuşların bulunduğunu söyleyerek figan eder. Ok bu hedeften de vazgeçerek toprağa yönelir. Toprak da göğsünde binlerce yaranın bulunduğunu söyler. Çaresiz kalan ok çıktığı yere geri döner.

⁴ K. Kahramanov, “Bir Münazara Bahanesida”, *Özbekistan Adabiyati va Sanati*, № 19, Taşkent 1989.

⁵ R. Talipov, *Mircalal Nega Lal?* Taşkent 1997; A. Kuçimov, *Baland Tağlar*, Taşkent 2002; R. Nazar, *Ranglli Favvara*, Taşkent 1991; U. Şukurov, *Balari va Çumali*, Taşkent 1991; H. İmamberdiyev, *Lafçılar Aldakçılar*, Çolpan, Taşkent 1991; H. İmamberdiyev, *Çarayibkent Hengamaları*, Çolpan, Taşkent 1994.

⁶ H. İmamberdiyev, *Çarayibkent Hengamaları*, Çolpan, Taşkent 1994.

⁷ H. İmamberdiyev, *Lafçılar Aldakçılar*, Çolpan, Taşkent 1991.

Şiiri okurken “Başka biri için çukur kazarsan kendin düşersin” atasözünün ne kadar doğru olduğunu anlarız.

Çocuk şiirleri araştırıldığı zaman bu şiirlerin çocukların doğasını açığa vurmanın yanı sıra tabiat ve terbiye konularını da ele aldığı anlaşılır. Bunun nedeni, çocukların “Bu nedir?”, “Şu nasıl olur?” gibi sorularına bir şekilde cevap verebilme ihtiyacındandır. Bu özellik çocuklar için yazılan destanlara da özgüdür.

T. Adaşbayev’in “Armangöl” adlı destanı⁸ bu açıdan önemlidir. Destanda deniz sathından dört bin metre yüksekte olan Armangöl’ün güzel manzaraları tasvir edilir.

Bu eserde yazar doğanın düşmanlarına karşı nefretini ifade etmek için göl sembolünden başarıyla yararlanmıştır. Göl adlarının da belli anlamları vardır. İnsanlara yardım eden Dermangöl’ün, Tenteksay’la birleşerek suyunun kurummasını kaleme almakla, sonucunu düşünmeden iş yapan insanların zarara uğrayıp yok olacağını göstermek istemiştir.

Göl tabiatın nadir bir parçasıdır. O, şifa verme özelliğiyle ve güzel manzarasıyla insana her zaman hizmet eder. Destandaki göle karşı sevgi, insanın vatana karşı sevgisini beslemesine de yardımcı olmaktadır.

Özbek çocuk edebiyatında bu tür örnekler çoktur. Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden sonra, fikirlerimizi sonuç olarak şu şekilde özetleyebiliriz:

Özbek çocuk şiirlerinde şair, hiciv kılıcını toplumsal ve manevi hayatın sorunlarına yöneltmekle hicvî sembol yaratmış ve onun hayat felsefesinin mahiyetini araştırmaya çalışmıştır. Bu durum kendine özgü estetik bir temayüle dönüşmüştür.

Şairler olumsuzlukları açığa vururken gerçek tasvirlerin yanı sıra mecazlara da başvurmuşlardır. Bu tip şiirlerde gerçek hayat manzarasıyla poetik tasvir birbiriyle uyum sağlayarak eserin daha güzel ve eşsiz bir nitelik kazanmasını sağlamıştır.

Çocukların karakterine ait olumsuz özelliklerin açığa vurulmasında, çocuk edebiyatının eğitici özelliğinden yola çıkarak çocukların daha çok kendilerini açığa vurması hedef alınmıştır. Bu durum eserin etkisini daha da yükseltmiştir.

Şairler folklor geleneklerinden yararlanırlar, basit, samimi ve derin anlamlı fikirleri basit kafiye sistemine koyarak hiciv yaratmayı başarmıştır. Böylece olumsuz şekilde ortaya çıkan sebeplere dikkat etmeye çalışmıştır. Ekseri durumlarda da şiirden alınacak kararı okuyucunun hükmüne bırakmıştır. Bu temayülün Özbek edebiyatının gelişimine önemli bir katkısı olmuştur.

Kaynaklar

- 📖 ADAŞBAYEV, T. **Tapişmakli Alifba**, Taşkent 1997.
- 📖 BARAKAYEV, R. **Conacanim Şeriya**, Taşkent 1997.
- 📖 CUMABAYEV, M. **Balalar Adabiyati. (Derslik)**, Okıtuvçı, Taşkent 1994.
- 📖 ----- **Balalar Adabiyati. (Maruza Metinlari)**, Taşkent 2001.
- 📖 CUMABAYEVA, C. **XX Asr Özbek Şeriyatida Psihologik Tasvir Mahareti**, Fan, Taşkent 2004.
- 📖 GULAM, G. “Nartacining Körak Tişi”, **Havli Tola Balalar**, Taşkent 1988.
- 📖 İBRAHIMOVA, Z. **Kiçkintaylar Adabiyatining Hususiyatlari**, Okıtuvçı, Taşkent 1994.

⁸ Adaşbayev, T. *Tapişmakli Alifba*. Taşkent, 1997.

- 📖 İMANBERDIYEV, H. **Lafçılar Aldakçılar**, Çolpan, Taşkent 1991.
- 📖 -----, **Ğarayibkent Hengamalari**, Çolpan, Taşkent 1994.
- 📖 KAHRAMANOV, K. “Bir Münazara Bahanesida”. **Özbekistan Adabiyati va Sanati**, Taşkent 1989.
- 📖 -----, **Adabiy Tenkid va Özbek Balalar Adabiyati**, Fan, Taşkent 1991.
- 📖 KOÇIMOV, A. **Baland Tağlar**, Taşkent 2002.
- 📖 MÖMIN, P. **Barça Bala Dost Bolsa**, Taşkent 1979.
- 📖 MUHAMMADIY, K. **Tabiat Alifbasi**, Taşkent 1971.
- 📖 NAZAR, R. **Ranglli Favvara**, Taşkent 1991.
- 📖 **Özbek Pedagogikasi Antologiyasi**, Okıtuvçı, Taşkent 1995.
- 📖 RACABOV, D. **80. Yıllar Özbek Balalar Şeriyatida Poetik Maharetning Ayrim Masalalari**. (Namzadlik Disertatsiyasi Avtoreferati), Taşkent 1995.
- 📖 ŞUKUROV, U. **Balari va Çumali**, Taşkent 1991.
- 📖 TALİPOV, R. **Mircalal Nega Lal?** Taşkent 1997.